

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma

Työryhmä *Anneli Rääkkälä ja Mikael Reuter*

Hyväksytty Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtokunnassa 16.2.1998.

Johdanto

Tutkimuskeskuksen tutkimuspoliittisessa ohjelmassa esitettiin yhdeksi kielenkäytön tutkimuksen ja kielenhuollon tavoitteeksi seuraava: »Toimintaa pyritään laajentamaan kielipoliittisten kysymysten suuntaan, niin että laajasti ymmärrettäisiin, kuinka tärkeitä yhteiskunnan toiminnalle ovat hyvät kielenkäyttötaidot ja äidinkielen vahva asema koulutuksessa. Julkisuuden ja suorien kontaktien käyttöä vaikutuskeinoina lisätään.»

Kielipolitiikalla on näihin asti ymmärretty kielen viralliseen asemaan liittyviä toimia, esimerkiksi Suomen kielen perussanakirjan mukaan se on »politiikkaa joka koskee eri kielten (viralliseen) asemaan liittyviä seikkoja monikielisessä maassa». Tässä ohjelmassa kielipolitiikalla tarkoitetaan laajasti yhteiskunnan ja kielen suhdetta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tehtäviä tämän suhteen hoitamisessa.

Suomen monikielisyys on rikkaus kaikkien Suomessa käytettävien kielten kannalta. Ruotsin kieli yhdistää Suomen Ruotsiin ja muuhun Pohjolaan; kulttuuriperintömme moninaisuuden yksi syy on suomen ja ruotsin kielen eläminen rinnan. Saamen kieli taas yhdistää eri saamelaisryhmiä yli valtakunnanrajojen ja suomen sukukielenä konkretisoi suomen kielen kuulumista laajempaan kieliyhteisöön. Romanit käyttävät romanikieltä sekä suullisesti että kirjallisesti keskinäisessä kanssakäymisessään, omissa lehdissään sekä romaneille tarkoitettussa julkisessa viestinnässä. Suomalainen viittomakieli on suomalaisten kuurojen tärkein yhteinen omaisuus. Sillä on historiansa kautta läheiset yhteydet ruotsalaiseen ja virolaiseen viittomakieleen. Kansainvälisesti Suomen virallisella kaksikielisuudella ja pienten vähemmistökielten aseman kehittämällä on suuri suhdetoiminta-arvo. Kielisiteet ja -sukulaisuudet liittyvät Suomen itään, etelään ja länteen. Yksilön kannalta kaksikielisyys taas antaa parhaassa tapauksessa kahden kielen rikkauden ja mahdollisuudet.

Äidinkielellä tässä ohjelmassa tarkoitetaan kaikkia mainittuja viittä kieltä. Ohjelmassa käsitellään kielen merkitystä yksilön ja yhteisön kannalta, Suomen kielioloja, tutkimuskeskuksen tehtäviä kielipolitiikassa sekä kielen merkitystä yhteiskunnan toimivuudelle. Tavoitteena on saada niin tutkimuskeskuksessa työskentelevät kuin ympäröivä yhteiskuntakin pohtimaan kielen merkitystä yksilölle ja yhteiskunnalle.

Tutkimuskeskus ei voi toimia kaikissa tämän ohjelman esittämässä tehtävissä, mutta se voi esittää näköaloja ja toivomuksia kieliyhteisölle, erityisesti muille kieleen vaikuttaville ryhmille.

Yksilö ja kieli

Kieli on ihmisen ajattelun ja vuorovaikutuksen perusta. Kielen avulla ihminen tulee tietoiseksi itsestään, muodostaa omat käsityksensä ja myös kommunikoi ympäristön kanssa. Tällä tavalla kieli rakentaa yhteistä maailmaamme ja kulttuuriamme.

Ajatteluamme rakennamme nimenomaan äidinkielen avulla. Osaamme perustella ajatuksiamme parhaiten omalla äidinkielellämme. Omasta kielestämme meillä on herkin kielivaisto, ja omalla kielellämme osaamme parhaiten esittää sävyjä ja vivahteita. Äidinkielellä on jokaiselle ihmiselle syvä henkilökohtainen merkitys. Äidinkieli on lähtökohta myös muita kieliä opittaessa. Kaksikielisellä ihmisellä voi olla kaksi äidinkieltä, jotka ovat hänelle yhtä merkitseviä ja vivahteikkaita ja myös yhtä tehokkaita sekä ajattelun että kanssakäymisen välineinä.

Kieli on sosiaalinen ilmiö kuten käyttäytymisemme. Se ei ole staattinen ja yhtenäinen, vaan se vaihtelee ja muuttuu. Toistemme kielen mahdollisimman hyvä ymmärtäminen perustuu kuitenkin siihen, että meillä on riittävä yhteinen kokemusmaailma ja yhteinen sopimus kielellisistä merkityksistä, kielen rakenteista ja vuorovaikutuksen muodoista. Kieli myös säilyttää ja kuljettaa yhteistä kulttuuriperintöämme. Kieli on kansakunnan muisti.

Suomessa, toisin kuin monessa muussa maassa, äidinkielikin katsotaan usein vain välineeksi ja unohdetaan se ratkaiseva merkitys, joka sillä on puhujansa persoonallisuuden ja identiteetin ja koko kieliyhteisön ja kansakunnankin identiteetin kannalta. Kaikki tieto omasta kielestä vahvistaa identiteettiä. Se myös lisää oman kielen arvostusta. Tällaista tietoa on vaikkapa tieto kielen sukulaisuussuhteista ja rakenteellisista ominaispiirteistä, sanaston iästä ja alkuperästä sekä henkilön- ja paikannimiperinteestä.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen koko toiminnan keskeinen päämäärä on ylläpitää ja omalta osaltaan edistää Suomen kulttuuria ja Suomea hyvin toimivana yhteiskuntana. Tutkimuskeskus tekee tätä työtä tutkimalla suomea, ruotsia, saamea, suomen sukukieliä, suomalaista viittomakieltä ja romanikieltä, julkaisemalla näistä kielistä tieteellisiä sanakirjoja ja muuta tutkimustietoa sekä huoltamalla suomea, ruotsia, saamea, romanikieltä ja viittomakieltä.

Itsenäisen Suomen kielioloja koskevat perussäännökset otettiin 17.7.1919 annettuun Suomen hallitusmuotoon. Kielioloja koskeva hallitusmuodon 14. pykälä uudistettiin perusoikeusuudistuksen yhteydessä 1995 nykyiseen muotoonsa:

»Suomen kansalliskielet ovat suomi ja ruotsi. Jokaisen oikeus käyttää tuomioistuimessa ja muussa viranomaisessa asiassaan omaa kieltään, joko suomea tai ruotsia, sekä saada toimituskirjansa tällä kielellä turvataan lailla. Julkisen vallan on huolehdittava maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista samanlaisten perusteiden mukaan.

Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisessa säädetään lailla. Viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkittamista ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla.»

Kansalliskielten asemaa turvaa niiden käyttö hallinnon ja oikeudenkäytön kielenä. Kansalliskielet ovat näihin asti olleet myös koulu- ja sivistyskielenä samoin kuin elinkeinoelämän ja yhteiskunnan muun toiminnan kielenä ja enimmäkseen ovat edelleenkin. Suomi ja ruotsi ovat myös Euroopan unionin virallisia kieliä. Tulevaisuudessa niiden asema eurooppalaisessa ja maailmanlaajuisessa

yhdentymisessä voi muuttua.

Nykyisin ilmestyvien suomen-, ruotsin- ja saamenkielisten julkaisujen määrän valossa kansalliskielten asema näyttää hyvältä. Luetaanko meillä näitä painettuja julkaisuja? Vuonna 1991 julkistettu kansainvälinen lukutaitotutkimus osoitti vielä, että suomalaisten lukutaito oli huippuluokkaa: suomalaiset koululaiset olivat tutkimuksen parhaita. Olemme tuudittautuneet siihen, että kun kaikki suomalaiset osaavat lukea, he myös lukevat. Suomalainen seurantatutkimus 1990-luvun kehityksestä osoittaa kuitenkin tilanteen jo heikentyneen: lukutaito on edelleen hyvä, mutta lukuharrastus on selvästi vähentynyt, varsinkin maaseudulla asuvien ja erityisesti poikien. Tavoitteena on mekaanista lukutaitoa syvempi luetun ymmärtäminen ja siitä kasvava kielellinen vuorovaikutuskyky.

Maamme suomen kielen tutkimusta vuonna 1996 arvioinut kansainvälinen ryhmä tähdensi, että sekä suomen kieli että suomen kielentutkimus ovat välttämättömiä ehtoja Suomen kulttuurin jatkuvalla olemassaololle (Fennistic Research in Finland at the Beginning of the Nineties. Report of the Evaluation Panel. Publications of the Academy of Finland 3/96). Ruotsin kieli puolestaan yhdistää ruotsinkielisiä suomalaisia toisiinsa ja samalla kaikkia suomalaisia sekä historiaamme että oman aikamme Pohjoismaihin.

Kielenhuollon tehtävät ja mahdollisuudet

Kielenhuollon lähtökohta on se, että yhteiskunta tarvitsee yhteisen, julkisesti normitetun kielimuodon, ja toiminta tähtää tällaisen kielimuodon luomiseen, ylläpitoon ja kehittämiseen. Kielenhuollon tehtävä on kahdenlainen: on pidettävä huolta siitä, että meillä on toimiva yleiskieli suomen, ruotsin ja saamen kielessä sekä viittomakielessä ja romanikielessä, ja toiseksi on autettava kieliyhteisön jäseniä kielenkäytön kysymyksissä antamalla kielenkäyttäjille välineitä kieliongelmien ratkaisemiseksi. Eniten on työtä viittomakielessä ja romanikielessä, joissa yleiskielen kehittäminen on kesken.

Kielenhuollon ohjenuorana ja tavoitteena on kommunikatiivisuus: tavoitteena on, että kommunikaation sujuvuuden esteenä ei olisi ainakaan kieli ja että lukijan ja kuulijan huomio ei ohjautuisi kielen vaikeuden vuoksi pois itse asiasta. Tähän liittyy kielellisen demokratian päämäärä ja siten kielenhuollon tärkeä yhteiskunnallinen tehtävä. Se, mitkä seikat ovat kielenhuollossa olennaisimpia, riippuu kulloisestakin ajankohdasta ja sen arvoista ja ihanteista. Kielenhuoltokin on arvosidonnaista, niin kuin yhteiskunnallinen toiminta aina.

Eri kielimuotojen, kirjakielen, puhekielen lajien, ammattikielten jne., keskinäinen arvottaminen ei sen sijaan ole kielenhuollon asia. Kielenhuolto pyrkii oikein-väärin-ajattelun sijaan välittämään moniarvoisempaa käsitystä kielestä, myös normitetusta kielimuodosta. Keskeistä on kielellisen variaation merkityksen painottaminen ja tilanteen ja tekstiyhteyden huomioon ottaminen. Yhteiskunnan monimuotoistumisen ja moniarvoistumisen myötä myös kielenhuollon sisältö on monipuolistunut. Vakiintuneessa yleiskielessä, kuten suomessa ja ruotsissa, kielenhuollon painopiste on siirtynyt tekstin yksityiskohdista laajempiin tekstuaalisiin rakenteisiin.

Kielenhuollon on toiminnassaan otettava huomioon se, että kirjakielen normeissa ovat mukana sekä traditio että kehitys. Yhteinen kirjakieli on peruspiirteiltään sama sekä nyt eläville kirjoittajille että kieleen ja kirjallisuuteen jo vaikuttaneille ikäpolville. Kielenhuolto ei voi kulkea normien edellä, vaan se voi kodifioida vain jo suhteellisen vakiintuneita kielenkäyttönormeja. Se voi ohjailta

lainasanoja tai uusia johdoksia mukautumaan kielessä ennestään oleviin oikeinkirjoitusnormeihin tai rakennetyyppeihin, suosittaa rinnakkaisuudoista ensisijaisia, selkeyttää helposti sotkeutuvien sanojen merkityseroja ja purkaa vanhentuneita tai liian tiukkoja normeja.

Kielenhuollon kohteina ovat kaikentasoiset kielelliset elementit erisnimistä teksteihin. Kodifioitujen oikeinkirjoitusnormien ja kielen luonnollisten sääntöjen lisäksi on olemassa tekstin strategisista periaatteista lähteviä retorisia tilanne- ja tekstilajinormeja. Ne eivät ole preskriptiivisiä käyttäytymisnormeja, vaan kieliyhteisön käsityksiä siitä, millainen kielenkäyttö on kussakin esitysyhteydessä onnistunutta, oikeaa, soveliasta ja suositeltavaa. Tällaiseen sosiaalisesti hyväksytyyn ja idealisoituun sopivaisuusnormiin vaikuttaa se, mikä on yleistä, »normaalialue» kielenkäyttöä; on otettava huomioon esimerkiksi sanojen tyylisävyjen muutokset. Kaikkeaa pragmaattisin ehdoin tapahtuvaa moninaista kielenkäytön vaihtelua ei voi ottaa huomioon kielenkäytön kodifioinnissa.

Tutkimuskeskuksen toiminnasta kielenhuolto on selvimmin kosketuksissa kieliyhteisöön. Siinä on otettava huomioon koko monimuotoinen kieliyhteisö ja sen yleiskieleen kohdistamat odotukset. Kielenhuoltajat saavat työssään tuntuman siihen, mitkä ovat kielenkäyttäjien tarpeet. Ulkopuoliset esittävät usein kielenhuollolle täysin vastakkaisia vaatimuksia: jotkut asettavat koko kielenhuollon kyseenalaiseksi, jotkut taas vaativat tiukentamaan kielenhuollon toimia, toimimaan eräänlaisina kielipoliiseina. Erilaisten vaatimusten ristitulella tutkimuskeskuksen on kuitenkin löydettävä linja, joka on realistinen, järkevä ja mahdollinen. Kieli voi säilyttää käyttökelpoisuutensa koko yhteisön yhteisenä kommunikaatiovälineenä vain, jos se säilyttää riittävän yhtenäisyyden.

Kielenhuollon asiantuntijaeliminä toimivat asetuksen mukaan suomen, ruotsin ja saamen kielen lautakunnat sekä suomalaisen viittomakielen ja romanikielen lautakunnat. Lautakuntien tehtävänä on alallaan päättää kielenkäyttöä koskevista periaatteellisista tai yleisluonteisista suosituksista. Kielenhuolto-osasto, ruotsin kielen osasto, sanakirjaosasto ja tutkimusosasto vastaavat kukin omalla alallaan käytännön kielenhuollosta. Tämän lisäksi huollon tarvitsemaa tutkimus- ja aineistotietoa tarjoavat myös muut osastot. Olemassa olevan tiedon soveltaminen ja muokkaaminen tilanteen vaatimusten mukaisesti on keskeinen osa käytännön kielenhuoltoa.

Kielenhuoltoa on monenlaista: viranomaisten kielenhuoltoa, lausuntojen antamista, tarkastusta ja koulutusta sekä puhelinpalvelua ja tietoverkkojen välityksellä annettavaa palvelua. Tietoa ajankohtaisista kielenkäytön kysymyksistä annetaan omissa lehdissä (Kielikello, Språkbruk), nykykielen sanakirjoissa (Suomen kielen perussanakirja, Suuri suomi-ruotsi-sanakirja) ja muissa julkaisuissa (Kielenkäytön oppaita), muussa lehdistössä, radiossa ja tietoverkoissa. Kielenhuolto pitää tärkeänä tehtävänä yleisen kielitiedon jakamista. Pyrkimyksenä on auttaa jokaista itse analysoimaan kieltään, ja siten tavoitteena on kielenkäyttäjien kielitietoisuuden ja omatoimisen tiedonhankinnan lisääminen.

Normatiivinen kielenohjailu kohdistuu kirjoitettuun yleiskieleen ja erikoisalojen kielenkäyttöön eli erikoiskieliin, erityisesti erikoiskielten sanastoon. Ohjailussa otetaan huomioon se, että on olemassa erilaisia kielimuotoja, joita käytetään eri yhteyksissä toteuttamaan erilaisia ilmaisutarpeita, tiedon, tunteiden tai tahtomusten välittämistä. Tekstin funktio säätelee tekstin luonnetta, siis myös sen kielellistä olemusta. Tekstilajeilla ei ole keskenään samanlaisia viestinnällisiä tarkoituksiperiä. Esimerkiksi kaunokirjallisuudessa vallitsee suuri vaihtelu; sillä on muitakin tehtäviä kuin tiedon välittäminen. Nykyisen kaunokirjallisuuden kieltä ei voikaan tarkastella kielenhuollon näkökulmasta. Myös sanomalehtien kielenkäytössä on variaatiota, sillä sanomalehti sisältää monia tekstilajeja. Sen sijaan sellaiset tekstit, joiden tarkoituksena on opastaa koko yhteisöä tai jotka liittyvät kansalaisten oikeusturvaan, on tarkoituksenmukaista kirjoittaa selkeällä yleiskielellä, jotta

teksti olisi mahdollisimman yksiymmärteistä. Tällaisia tekstejä ovat erilaiset institutionaaliset tekstit, kuten lait ja muut hallinnon tekstit, käyttö- ja toimintaohjeet jne. Myös tieteellinen viestintä edellyttää täsmällistä, yleiskielistä kielenkäyttöä. Kielenkäytön kannalta voidaankin nähdä eräänlainen tekstilajien jatkumo.

Puhekieli ei ole samalla tavalla kielenhuollon kohteena. Kirjakieltä lähellä oleva virallisen hallinnon, tuomioistuinten, uskonnollisten ym. yhdyskuntien ja erilaisten organisaatioiden, liike-elämän, opetuksen sekä radion ja television eräiden ohjelmatyyppien käyttämä julkisuuden viestintä pyrkii kyllä pitämään yllä yhtenäistä yleispuhekieltä, ja kieliyhteisö sitä edellyttääkin, mutta julkisuuden puhekielessä vallitsee suurempi vapaus ja vaihtelu ja siinä on yksittäisiä muotoasunkin poikkeuksia kirjakielen normeista. Sillä on täten tietyissä suhteissa erilainen normipohja, koska kirjoitettu kieli ja puhuttu kieli eivät periaatteessakaan voi olla samanlaisia. Toisaalta yleiskieli tasoittaa murteita, toisaalta nykyinen puhekieli vaikuttaa kirjoitettuun kieleen. Tutkimuskeskus seuraa tätä puhe- ja kirjakielen keskinäistä vuorovaikutusta kieliyhteisön asenteiden näkökulmasta ja esittää tuloksia tutkimuksistaan sekä tarvittaessa kielenhuoltokannanottoja. Yksilöiden kielenkäyttöön tutkimuskeskus ei kielenhuoltoviranomaisena kielenkäyttäjän itsensä pyytämättä puutu.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus pyrkii siihen, että laajasti ymmärrettäisiin, kuinka tärkeitä yhteiskunnan toiminnalle ja demokratialle ovat kansalaisten hyvät kielenkäyttötaidot. Niiden saavuttaminen vaatii, että äidinkielen asema koulutuksessa on vahva. Tutkimuskeskus auttaa omalla toiminnallaan työelämässä jo olevien kielenkäyttötaidojen edistämistä järjestämällä kielenhuolto-, kirjoittamis- ja tekstinhuoltokursseja.

Nykyisen yleiskielen säilyminen selkeänä ja toimivana ei ole itsestäänselvyys. Sitä uhkaavat sekä sisäiset että ulkoa tulevat vaikutteet, esimerkiksi virkakielen ja joidenkin erikoisalojen kielenkäytön eriytyminen sekä englannin kielen vaikutus. Suomenruotsia toisaalta uhkaa lähinnä suomen kielen vaikutus ja eriytyminen ruotsinruotsista. Suomen kielen vaikutus lisääntyy sitä mukaa kuin kaksikielisyys yleistyy, ellei kielellinen tietoisuus lisääntynyt kodeissa ja kouluissa. Kielellinen eriytyminen ei johdu ainoastaan maantieteestä ja valtiollisista rajoista, siinä on mukana myös tietämättömyyttä ja negatiivista asennetta kielenhuoltoon kohtaan. Jos kaksikielisyyttä edistetään tietoisesti ja johdonmukaisesti, se on hyödyllistä sekä yksilölle että yhteiskunnalle; välinpitämättömästi käsitelty kaksikielisyys voi olla uhka heikommalle kielelle. Saamalla on tämän lisäksi pienen kielen erikoisongelmat, jopa häviämisen ja sulautumisen vaara. Pääkielten ristikkäiset paineet uhkaavat varsinkin kolmen Pohjoismaan enemmistösaamen, pohjoissaamen, yhtenäisyyttä. Suurin häviämisen ja sulautumisen vaara on suomalaisella romanikielellä, ellei asian hyväksi riittävästi työskennellä.

On perusluonteinen kulttuuriarvo, että kansakunnalla on yleiskielensä. Sitä on suojeltava mm. säilyttämällä se koulu- ja työkielenä. Kielenhuollon tärkeänä tehtävänä on tässä toisaalta asenteiden muokkaaminen, toisaalta ohjeiden ja käytännön koulutuksen antaminen. Näin pyritään siihen, että niin yhteisön kuin jokaisen yksilönkin kieli riittää kaikissa tilanteissa. Vastuu yleiskielen toimivuudesta on yhteinen.

Koulu ja kieli

Kaikki mikä vahvistaa ajattelua, on lapsuus- ja nuoruusvaiheessa tärkeää. Siksi lapsella pitäisi kasvuvuosinaan olla mahdollisimman rikas kieliympäristö. Sen hänelle tarjoaa juuri äidinkieli. Sitä

hän tajuaa sävyjä ja vivahteita myöten. Siksi äidinkielenopetuksen asema on koulussa ensiarvoisen tärkeä. Sitä tulee vahvistaa nykyisestään. Koska äidinkieli on portti vieraisiin kieliin, sen hallitseminen on ensisijaista.

Äidinkielen opetus on kaiken opetuksen perusta, onhan äidinkieli ajattelun perusta. Opetustuntien perusteella arvioituna äidinkielen asema on kuitenkin Suomen kouluissa heikko. Meillä on äidinkielen ja kirjallisuuden tunteja vähemmän kuin useimmissa muissa Euroopan maissa; suuri ero on erityisesti lukiossa. Tämä on tuhoisaa etenkin vähemmistökielten ruotsin ja saamen kannalta. Muissa Länsi-Euroopan maissa on toimittu toisin: tavoitteena on lujittaa kansallisia arvoja ja oppilaiden itsetuntoa opettamalla heitä hallitsemaan perusteellisesti äidinkielen taidot. Jos meilläkin halutaan pyrkiä samaan päämäärään, on äidinkielen opetustuntien määrää lisättävä. Tätä tavoitetta varten olisi yhdistettävä koulun, tutkijain, kielenhuoltajien ja ns. suuren yleisön voimat. Kokemus yhteistyön tuloksellisuudesta saatiin, kun viranomaiset halusivat poistaa ylioppilaskirjoituksista äidinkielen pakollisuuden ja osaksi monien mielenilmausten vaikutuksesta joutuivat peruuttamaan ehdotuksensa.

Koulun kaikki opettajat antavat malleja siitä, miten kieltä käytetään eri aiheista puhuttaessa ja kirjoitettaessa. Siksi korkeakouluissakin, erityisesti opettajanvalmennuksessa, olisi äidinkielen opetusta tehostettava kaikkien aineiden opetuksessa. Eri oppiaineiden saamen- ja erityisesti viittomakielisen opetuksen esteitä olisi jatkuvasti pyrittävä poistamaan. Viittomakielen opettajankoulutusta ja oppimateriaalia olisi kehitettävä. Samoin olisi lisättävä romanikielen opettajankoulutusta ja oppimateriaalia.

Nykyään aloittavat ruotsinkielisen koulun monet sellaiset lapset, jotka eivät hallitse koulussa käytettävää kieltä riittävästi tai eivät ollenkaan. Luokan kielellinen heterogeenisuus asettaa opettajalle erityisiä vaatimuksia. Opettajanvalmistuksessa tulisi ottaa huomioon nämä muuttuneet olosuhteet. Ensisijaisesti vanhempien pitäisi kuitenkin huolehtia siitä, että lapset jo ennen koulun alkua osaavat niin hyvin ruotsia, että voivat seurata opetusta. Utta ja erilaista koulutusta opettajille vaativat myös kielikylpyohjelmat, jotka alkavat päivähoidosta ja jatkuvat peruskoulussa. Myös näiden ohjelmien kautta kasvaa kaksikielisiä kansalaisia.

Viime aikoina Suomessa on kansainvälistymisen nimissä alettu eri kouluasteilla opettaa joitakin aineita tai kokonaisten luokkien kaikkia aineita vieraalla kielellä, yleensä englanniksi. Opetushallituksen teettämän selvityksen mukaan vuonna 1996 vieraskielistä, yleensä englanninkielistä, opetusta on annettu 251 koulussa. Jyväskylän yliopiston tekemän ammatillisten oppilaitosten vieraskielistä opetusta koskevan selvityksen mukaan opettajista lähes 40 prosenttia katsoi, että oppimistulokset varsinaisessa opiskeltavassa aineessa olivat vaatimattomammat kuin vastaavassa äidinkielisessä opetuksessa.

Aineittaista vieraskielistä opetusta on ollut lähinnä reaaliaineissa ja matemaattisissa aineissa. Tuntuu itsestään selvältä, että jos opetusta annetaan vieraalla kielellä esimerkiksi maantiedossa, pitää opettajan puhua äidinkieltään. Toisaalta on huolehdittava myös siitä, että aineen termit opitaan omallakin kielellä, jotta oppisisällöistä opittaisiin puhumaan myös äidinkielellä. Opettaminen huonolla englannin kielellä ei palvele ketään; se on uhka sekä yleissivistykselle että äidinkielen taidoille, eikä se välttämättä tue edes englannin kielen oppimista. Kieli muuttuu vähemmän vivahteikkaaksi ja ilmaisuvoimaiseksi. Ongelma ei ole se, että opitaan vieraalla kielellä, vaan se, ettei opita äidinkielellä. Uusien koululakien mukanaan tuoma kilpailu ei saisi vääristää koulun perustehtävää: koulujen pitäisi kilpailla mieluummin äidinkielisen opetuksen tasolla kuin vieraskielisellä opetuksella.

Tutkimuksen ja tieteen kieli

Tiedemaailmassa on elettävä kosketuksissa kansainvälisiin tutkijoihin, ja on voitava tehdä yhteistyötä muunkielisten tutkijain ja tutkijaryhmien kanssa. Se on elinehto monella alalla, varsinkin tekniikassa, luonnontieteissä ja taloustieteissä. Viime vuosina vieraskielinen opetus yliopistoissa onkin lisääntynyt; on rakennettu erityisesti englanninkielisiä koulutusohjelmia. Ennen kaikkea olisi kuitenkin huolehdittava siitä, ettei minkään alan omakielinen tutkimus ja koulutus näivety alkeiden tasolle. Korkeakouluopiskelijoiden olisi hallittava hyvin äidinkieltänsä, jotta he osaisivat ilmaista itseään muilla kielillä: jos ei kykene kirjoittamaan tutkielmaa äidinkielellään, ei sitä osaa muullakaan kielellä.

Tieteen ja tutkimuksen kansainvälistymisen nimissä ei pidä supistaa äidinkielen käyttöalaa. Jos suomalaiset tutkijat käyttävät kirjoituksissaan ja keskusteluissaan vain vierasta kieltä, tavallisesti englantia, ei alan suomenkielinen julkaisutoiminta eikä tieteensisäinen keskustelu kulje tieteen kehityksen mukana. Erityisesti suomenkielisen terminologian tietoinen kehittäminen kärsii. Tämä vaikuttaa myös alan korkeimpaan opetukseen: ei ole enää sanoja, joilla puhua tieteen kehityksestä ja uusista asioista omalla kielellä. Myös Ruotsissa ja Norjassa vastaava tilanne on herättänyt huolestumista. Saamassa ja erityisesti viittomakielessä ja romanikielessä termien kehittelyn perustyötäkin on tekemättä. Tarvitaan jatkuvaa omakielisten termien kehittelyä ja vastaavasti ruotsinkielisten termien ja sanontojen tuontia Ruotsista ja vakiinnuttamista suomenruotsiin. Kaikilla tieteenaloilla on voitava alkeista lähtien käyttää äidinkieltä. Vain siten rakennetaan käsitteenmuodostusta. Muuten ollaan purkamassa saavutettua koko kansan hyvää sivistystasoa, niin että väestöryhmien väliset erot kasvavat, ja ollaan palaamassa 1800-luvun tilanteeseen. Tämä vaikuttaa myös tieteestä tiedottamiseen ja tieteen sisältöjen popularisoimiseen. Sisällöistä on voitava puhua myös tieteilijöiden ja maksumiesten, veronmaksajien, yhteisellä kielellä, yleiskielellä. Tutkimuskeskuksen ja Tekniikan Sanastokeskuksen yhteistyö terminologian alalla on näistä syistä tärkeää.

Yleiskielen ja erikoiskielen taitojen hallinnasta on lääketiede hyvä esimerkki. Lääkäri ei voi keskustella potilaan eikä yleisön kanssa, jos heillä ei ole yhteistä kieltä. Lääketieteen termien suomalaistamiseksi on tehty paljon tuloksekasta työtä. Sama periaate näkyy myös lääkärin koulutuksessa: toisin kuin monen muun alan opiskelijat lääketieteilijät voivat lukea oman alansa perusteokset suomeksi. Eri tieteenaloilla vieraskieliset julkaisut ovat eri asemassa. Niin sanotuilla kovilla tieteenaloilla, lähinnä tekniikassa, luonnontieteissä ja taloustieteissä, joissa tieteen sisällöt ovat kaikkialla maailmassa yhteisiä, on luonnollista, että tutkimustulokset saadaan yhteisen kielen avulla nopeasti koko maailman tietoon ja hyödynnettäviksi. Joillakin aloilla, esimerkiksi kansallisissa tieteissä ja suomalaisessa oikeustieteessä, taas on luonnollisinta käyttää julkaisuissa suomea tai ruotsia. Näiden alojen julkaisut saavat lukijoita myös tutkijoiden suppean piirin ulkopuolelta.

On harhaa uskoa, että vieras kieli tekee käyttäjänsä asiantuntevammaksi. Asiantuntijakieli lisää epädemokratiaa: kenellä kieli, sillä valta. Asiantuntijoiden on osattava pitää eri kielimuodot erossa, osattava käyttää erilaisissa yhteyksissä eri kielimuotoja. Omasta tieteenalastaan on osattava puhua ja kirjoittaa myös äidinkielellä.

Viestimien kieli

Viestimien vaikutus kielenkäyttöön on kiistaton. Sanoma- ja aikakauslehdet ylläpitävät ja kehittävät kirjakieltä; ne ovat keskeinen kirjakielen normijärjestelmän säilyttäjät. Viestimet saavat suuren osan informaatiosta vierailta kielillä. Suuri osa viestimien kielestä onkin käännskieltä, joten ne vaikuttavat merkittävästi uusien asioiden esittämiskäytäntöihin. Viestimien vaikutus on nykyään entistä suurempi myös siksi, että ne tavalla tai toisella tavoittavat koko kieliyhteisön.

Viestimien kielenkäyttö antaa sekä hyviä että huonoja malleja. Lehdiltä, radiolta ja televisiolta onkin lupa vaatia erityisen hyvää kielenkäytön tuntemusta ja oikean kielimuodon valintaa erilaisiin käyttötilanteisiin: hyvä äidinkielen taito on tärkeä osa toimittajien ammattitaitoa. Siihen kuuluu myös kielikulttuurin tuntemus, esimerkiksi sanontojen, kielikuvien ja kirjallisuudesta lainattujen ilmausten hallitseminen.

Koulun ja ammattikoulutuksen äidinkielenopetuksen taso näkyy selvästi toimittajien työssä. Kielentuntemuksen lisääminen ja kielenkäytön koulutus ovat puolestaan keskeinen täydennyskoulutuksen aihe. Ainakin suurimpiin lehtiin olisi tarpeen saada kielenhuollon koulutusta omien tekstien pohjalta, ja kaikissa toimituksissa tulisi olla myös kielenhuollon käsikirjoja. Useat viestimet tuntevatkin vastuunsa kielenkäytön vaikuttajana. Ne ovat järjestäneet yhteistyössä tutkimuskeskuksen kanssa kielen- ja tekstinhuoltoa toimittajilleen sekä kielipalstoja lukijoilleen ja kieliohjelmia kuuntelijoilleen, esimerkiksi Yleisradiolla on ollut jo vuosikymmeniä oma suomen kielen huoltaja, radion ruotsinkielinen toimitus on tilannut tutkimuskeskuksen ruotsin kielen osastolta pysyvästi kielenhuoltoa ja Suomen Tietotoimisto toimittajilleen sekä suomen että ruotsin kielen huoltoa.

Viranomaisten kieli

Selkeä virkakieli on pohjoismaisen demokratiakäsityksen mukaan yksilön oikeus. Se antaa ihmisille mahdollisuuden vaikuttaa asioihin ja saada äänensä kuuluviin. Yhteiseksi tarkoitetut asiat pyritään saamaan yhteisiksi kielen avulla.

Selkeä ja ymmärrettävä virkakieli osoittaa, että viranomainen on yhteistyöhaluinen. Se myös lisää luottamusta viranomaisten toimintaan ja säästää aikaa ja rahaa, koska kansalaiset ymmärtävät, mitä viranomainen tarkoittaa, eikä tarvita selittelykierroksia. Se myös lisää viranomaisten toiminnan tehokkuutta. Suomessa viranomaisten kielenkäytössä on huolehdittava sekä suomen että ruotsin kielen selkeydestä; virkakielen ongelmat ovat pitkälti samoja kummallakin kielellä. Selkeyden ja ymmärrettävyyden vaatimukset on asetettava myös käännetylle virkakielelle; sitä on usein vaikeampi ymmärtää kuin kömpelöä lähtökieltä. Toisaalta käännsprosessissa paljastuu usein käännettävien tekstien heikkouksia. Siksi onkin tärkeää, että suomen ja ruotsin kielen huoltajat voivat toimia yhteistyössä viranomaisten kielen huollossa.

Valtioneuvosto perusteli vuonna 1982 antamaansa virkakielipäätöstä seuraavasti: »Kansalaisten on vaikea käyttää oikeuksiaan ja täyttää lainsäädännön heille asettamia velvollisuuksia, jos säädösten sekä viranomaisten päätösten ja asiakirjojen kieli on vaikeaselkoista. Viranomaisten kielen vaikeaselkoisuus saattaa myös vähentää kansalaisten mahdollisuutta seurata ja valvoa viranomaisten toimintaa.» Valtioneuvosto määräsi mainitussa virkakielipäätöksessään viranomaiset ryhtymään käytännön toimiin virkatoinnassa käytettävän kielen selkeyden ja ymmärrettävyyden

parantamiseksi. Päätös luettelee selviä toimenpideohjeita:

»Säädökset, suunnittelu- ja päätösasiakirjat, viranomaisten antamat ohjeet sekä yksityisille tarkoitettut asiakirjat on kirjoitettava siten, että niiden sisältö on vaikeuksista ymmärrettävissä ja olennaiset kohdat sekä tärkeimmät perustelut helposti havaittavissa.» Päätöksessä sanotaan vielä: »Viranomaisten tulee valvoa asiakirjojensa kielen laatua ja huolehtia henkilökuntansa taidosta kirjoittaa ja puhua selkeää kieltä.»

Virkakielipäätöksessä Kotimaisten kielten tutkimuskeskus määrättiin kielen asiantuntijaksi viranomaisten kielenkäytön selkeyttämisessä. Tehtävänsä täyttämiseksi tutkimuskeskus sai suomen virkakielen huoltajan viran sekä kaksi virkakielen tutkijan virkaa. Päätöksen jälkeen kielenhuoltajat ovat hoitaneet satoja koulutustilaisuuksia virastoissa ja laitoksissa päätösten, säädösten ja muunlaisten viranomaistekstien selkeyttämisestä. Virkakielipäätöksen velvoituksen mukaan monissa virastoissa on tehtykin paljon sen hyväksi, että viraston asiakirjat olisivat helpommin ymmärrettäviä. Joissakin virastoissa asia on jäänyt alun innostuksen jälkeen unohduksiin. Viranomaiset pitäisi saada muistamaan, että hyvä ja selkeä virkakieli kuuluu hyvään palveluun ja on myös osa viraston julkisuuskuvaa. Tutkimuskeskus pyrkii vastedes pitämään yllä virastojen yhteyshenkilöverkostoa ja myös antamaan julkista tunnustusta viranomaisille, jotka kiinnittävät huomiota kielenkäyttönsä selkeyteen.

EU:n kieli

Merkittävä osa virkakielestä pohjautuu nykyään Euroopan unionin kielenkäyttöön. Koko Euroopan unionin toiminta perustuu ratkaisevasti kielikontakteihin. Kielen merkitys korostuu, kun kieliä on monta ja ne ovat ainakin periaatteessa keskenään samanarvoisia. Käytännössä Euroopan unionissakin on kuitenkin keskeisiä kieliä ja vähemmälle huomiolle jääviä kieliä. Jotta unionin periaatteet toteutuvat, tasa-arvo ei saa olla vain kaunis periaate, vaan sen on toteuduttava käytännössä.

Yhteispuhjoismaisessa seminaarissa Nordens språk i EU:s Europa (1996) todettiin, että unionin toiminnassa kieliasiat ovat monella tapaa keskeisiä. Ehkä suuri, monikansallinen järjestelmä ajaa ihmiset turvautumaan siihen, mikä on ominta, eli omaan äidinkieleen: suurten kielten ja kulttuurien puristuksessa alkaa ymmärtää oman kielen tärkeyden. Euroopan unionissa Pohjoismaiden on toimittava yhteistyössä ja ajettava yhteistä kielipolitiikkaa. Euroopan unionin jäsenyys koskettaa suomea, ruotsia, saamea, suomalaista viittomakieltä ja romania eri tavoin: ruotsi saa tukea Ruotsista, suomen on pidettävä puoliaan, saame, viittomakieli ja romani eivät ole ollenkaan EU:n kieliä vaan joutuvat toimimaan toisten kielten välityksellä.

Euroopan unionin tasolla on erityisesti huomattava käänöskielen ongelmat. Se asettaa kielenhuollolle uusia haasteita. Kaiken kääntämisen perusta on oman äidinkielen monipuolinen ja vankka osaaminen. Tutkimuskeskuksen kielenhuoltaja, jonka tehtävänä on kehittää EU:ssa valmistuvien suomenkielisten tekstien huoltoa, pitää yhteyttä kääntäjiin sekä levittää päättäjille tietoa kielestä ja kielipolitiikasta.

Liike-elämän kielenkäyttö

Liike-elämän kielenkäyttö niveltyy kansalaisten jokapäiväiseen elämään ja toisaalta yhteiskunnan muu kielenkäyttö liike-elämän toimintaan: monet lait, mm. kuluttajansuojalait, säätelevät toimintaa, mainokset ovat osa jokapäiväistä elämänpiiriämme, tahdoimme sitä tai emme, media on yhteydessä talouselämään ja sen kielenkäyttöön, arkielämässä tarvitsemme erilaisia käyttöohjeita jne.

Kaupallisilla aloilla on tarpeen huolehtia siitä, että erilaiset ohjetekstit laaditaan hyvällä kielellä. Liike-elämässä olisi ymmärrettävä, että selkeät ohjeet ovat hyvä myyntivaltti ja että laitoksen kaikkien julkaisujen, esitteiden, ohjeiden ja myös kirjeenvaihdon selkeä ja laadukas kieliasu on liike-elämässäkin osa hyvää yrityskuvaa ja hyvää palvelua. Liike-elämän, taloudellisen elämän ja muun elinkeinoelämän kielenkäyttö ei voi olla erillään muusta kielenkäytöstä, eikä sen pitäisi kasvaa eron muusta yleisestä kielenkäytöstä. Se on sidoksissa esimerkiksi Suomen omaan lainsäädäntöön ja toisaalta ohjetekstien välityksellä koko kansaan.

Lopuksi

Tutkimuskeskuksen toiminnassa on keskeistä tuntee ympäröivän yhteiskunnan kielenkäyttö. Kielen tutkimuksen ja huollon lisäksi tutkimuskeskuksen pitäisi herättää ja ruokkia kieliyhteisön jäsenten kielitietoisuutta julkaisemalla tutkimustuloksia ja esittelemällä tutkimus- ja kielenhuoltokysymyksiä sekä kielipoliittisia kysymyksiä julkisuudessa kansantajuisesti. Samalla saataisiin kieliyhteisön jäsenet keskustelemaan kielestä, niin sen yksittäisistä ilmiöistä kuin periaatteistakin. Myös tällä tavalla tutkimuskeskus osaltaan ylläpitää ja edistää kansallista kulttuuria.